

Никола Илић
самостални истраживач
Крушевац, Република Србија
nickilytch@protonmail.com

Стручни рад / Research paper
DOI: 10.5281/zenodo.15103120
Примљено / received: 22. 9. 2024.
Прихваћено / accepted: 17. 3. 2025.

Истополни односи у рановизантијском друштву

АПСТРАКТ: Рад се бави схватањем и положајем истополних односа у раним вековима Византијског царства, уз осврт на схватање ових односа у пређашњим класичним културама Грчке и Рима. Рад има за циљ да прикаже одредбе рановизантијског законодавства и ставове рановизантијске верске елите по питању истополних односа, контекстуализујући их кроз наслеђе пређашње грчко-римске културе. Рановизантијско друштво је истополне односе схватало као издају родне улоге. Црква за сексуални идеал поставља девственост, уздржање од полних односа, што је свакако утицало на схватање истополних односа. Ипак, хомоеротика није била потпуно скрајнута у рановизантијском друштву, будући да се хомоеротске слике срећу у рановизантијској монашкој литератури.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Грчка, Рим, Византија, Теодосије Велики, Теодосије II, Јустинијан Велики, истополни односи, LGBTQ+

Увод

У овом раду бавићемо се схватањима и законским прописима који се тичу истополних односа у рановизантијском друштву. Под појмом истополних односа подразумеваћемо и бавићемо се примарно сексуалним контактима између особа истог пола. Рановизантијски период јесте период транзиције римске државе из античке многобожачке империје у средњовековну хришћанску државу. С обзиром да је рановизантијско друштво суштински продужетак античког

грчко-римског друштва, неопходно је да се најпре упознамо са схватањима старих Грка и Римљана по питању истополних односа.

Истополни односи код старих Грка и Римљана

Постоје бројна сведочанства о истополним односима код старих Грка. Овакви односи су у поједним случајевима сматрани за предност, на пример у војној сфери друштва. Вероватно најпознатији пример јесте Света чета Тебе, елитна војна јединица античког града-државе Тебе из IV века пре Христа коју је чинило сто педесет мушких истополних парова љубавника.¹ Старогрчко друштво је познавало и обичај под називом педерастича (грч. παιδεραστία). Овај обичај је подразумевао да одрасли мушкарци из аристократских кругова узимају дечаке, углавном узраста између дванаест и осамнаест година, за својеврсне штићенике. Њихов однос је био однос ментора и ученика, и замишљен је као педагошка мера, али је имао и сексуалну компоненту са менторима као активним, доминантним учесницима у сексуалном чину. Педерастича се усталила као обичај током касног VII века пре Христа и опстала је неких хиљаду година, до јачања хришћанства међу Грцима.²

Грци класичног доба су однос Ахилеја и Патрокла, јунака из Хомерове *Илијаде*, тумачили као љубавни.³ Иако прихваћенији него у каснијем хришћанском друштву, истополни односи између мушкараца су изгледа ипак били пропраћени контроверзама. Стари Грци су сексуалност делили на активну и пасивну улогу. Активна, доминантна улога у сексуалном чину исказивала је мужевност и положај угледа, док је пасивна, субмисивна улога била предвиђена за жене, дечаке и робове.⁴ За старе Грке је било немужевно да одрасли

¹ Stephanie Larson, "Sacred Band", *The Encyclopedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall et al. (Hoboken: Wiley-Blackwell, 2012), 5996.

² William A. Percy, *Pederasty and Pedagogy in Archaic Greece* (Urbana-Chicago: University of Illinois Press, 1996), 1–9.

³ William M. Clarke, "Achilles and Patroclus in Love", *Hermes* 106 (3/1978): 381–396; David M. Halperin, *One Hundred Years of Homosexuality and Other Essays on Greek Love* (New York-London: Routledge, 1990), 86.

⁴ Amy Richlin, "Sexuality", *The Oxford Classical Dictionary: Third Edition*, ed. Simon Hornblower & Antony Spawforth (New York – Oxford: Oxford University Press, 1999), 1399.

мушкарац буде у пасивној, рецептивној улози приликом сексуалног односа. Онај који је то чинио се „унижавао“ у положај жене.⁵ За пресудни тренутак након ког је субмисивна улога у истополном односу постајала неприхватљива обично се узимао раст браде код мушкарца.⁶ Битно је напоменути да истраживачи старогрчког односа према сексуалности нису једногласни по питању поделе на активну и пасивну улогу, као и контроверзе пасивних мушкараца; неки од новијих погледа на старогрчку сексуалност сматрају да је овакво тумачење засновано на данашњим предрасудама.⁷

Када је у питању женска хомоеротичност у старогрчком друштву, незаобилазно име јесте Сапфа. У питању је песникиња са острва Лезбос која је деловала у VI веку пре Христа. Сапфа је узимала девојке са Лезбоса за ученице, вероватно их обучавајући песништву и музици. Неки од сачуваних фрагмената Сапфиних песама садрже хомоеротске елементе. Иако не можемо са сигурношћу тврдити да је Сапфа имала романтичне или сексуалне односе са својим ученицама, одредница *са Лезбоса*, *лезбијски* се у Антици користила за похотне жене, без обзира да ли је у питању хетероеротична или хомоеротична похота.⁸ Данашњи појам лезбијства као женске хомосексуалности јавио се у XIX веку. Генерално имамо мало извора који говоре о женским истополним односима код старих Грка. Антички појам сексуалног односа је за основу имао пенетративност, те стога женско-женски сексуални односи, где често нема пенетрације, нису завређивали пажњу јавности.⁹ Такође, треба имати на уму да жене нису учествовале у јавном и политичком животу. У старогрчком друштву главна улога жене била је рађање деце.¹⁰ Стога се вероватно није сматрало да женски

⁵ Kenneth J. Dover, *Greek homosexuality* (Cambridge: Harvard University Press, 1989), 73–76, 103.

⁶ Michel Foucault, *The Use of Pleasure: Volume 2 of The History of Sexuality*, transl. Robert Hurley (New York: Vintage Books, 1990), 199–201.

⁷ Thomas K. Hubbard, “Popular Perceptions of Elite Homosexuality in Classical Athens”, *Arion: A Journal of Humanities and the Classics* 6 (1/1998): 48–78.

⁸ Dover, *Greek homosexuality*, 173–184.

⁹ David M. Halperin, “Homosexuality”, *The Oxford Classical Dictionary: Third Edition*, ed. Simon Hornblower & Antony Spawforth (New York – Oxford: Oxford University Press, 1999), 722–723.

¹⁰ Helen King, “Women”, *The Oxford Classical Dictionary: Third Edition*, ed. Simon Hornblower & Antony Spawforth (New York – Oxford: Oxford University Press, 1999), 1623–1624.

истополни односи могу довести до некаквог унижења као што је то могло бити са пасивним мушкарцима; жена је већ „природно“ била унижена и субмисивна.

Слично њиховим грчким претходницима и савременицима, међу римским елитама класичног доба била је раширена пракса упражњавања сексуалних односа између одраслих мушкараца и младића који још нису достигли телесну маљавост и нису могли пустити пуну браду, односно који нису изашли из пубертета. За ове младиће, или боље рећи дечаке, користио се придев *hōsavi*, бездлаки (лат. *glaber*) и неретко наилазимо на помене робова описаних овим придевом; и у домаћинствима царева Октавијана Августа (27. година пре Христа – 14. година Христове ере) и Тиберија (14–37) помињу се робови названи *glabri*. Иако је ова пракса била раширена, није била једногласно прихваћена. На пример, римски стоик и књижевник из првог века Сенека се гнушао сексуалног злостављања младих мушких робова од стране њихових господара.¹¹ Битна разлика између Римљана и Грка јесте то што је грчка култура дозвољавала, па и подржавала развијање романтичних веза између одраслих мушкараца и дечака, док је римска култура мушкарце обликовала тако да на своје сексуалне партнере – били они жене, дечаци или други одрасли мушкарци – гледају као на објекте који служе за задовољење потреба и над којима треба исказати доминацију. Још једна тачка раздора грчке и римске културе јесте мушка проституција: док се код Грка мушка проституција највероватније ограничавала на дечаке плаћене да имају пасивну улогу у сексуалном односу, извори нам о римској мушкој проституцији говоре да су поред дечака постојали и одрасли мушкарци који су се бавили проституцијом и да је чак било муштерија које су плаћале да буду у пасивној улози.¹²

Што се тиче истополних односа између одраслих мушкараца, класично римско друштво је, попут грчког, правило разлику између активних и пасивних учесника у сексуалном односу. Активни, пенетративни учесници сексуалног односа су се сматрали правим мушкарцима којима однос не штети угледу и не нарушава њихову

¹¹ Craig A. Williams, *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity* (New York – Oxford: Oxford University Press, 1999), 72–73.

¹² Исто, 77–83.

родну улогу, док се за пасивне, рецептивне учеснике сматрало да се оваквим односом нарушава њихова мушкост. Антички римски свет је сексуалност делио на доминантну и субмисивну улогу – прави мушкарац (лат. *vir*) је доминантан, онај који пенетрира, док су све субмисивне особе сматране за не-мушкарце, без обзира да ли су у питању жене, дечаци или одрасли мушкарци.¹³ Субмисивни мушкарци су подвргавани подсмеху, а њихове сексуалне жеље схватане су као одраз некакве болести. Но, и поред предрасуда, субмисивни мушкарци су могли да се уздигну до високих положаја. На пример, Курион и Светоније инсинуирају да је Гај Јулије Цезар преузимао женску/субмисивну улогу у сексуалним односима са другим мушкарцима.¹⁴

Иако је римско право признавало само мушко-женске бракове, изгледа да су у претхришћанском периоду Римског царства понекад одржаване церемоније истополних мушко-мушких венчања. Римски цар Нерон (54–68) је имао два јавна венчања са мушкарцима, једном у улози младожење и једном у улози невесте, а можда је учествовао и у трећем истополном венчању у улози невесте. У истополном венчању учествовао је и цар Елагабал (218–222), венчавши се у улози невесте. Извори који нас обавештавају о овим венчањима говоре са подсмехом, али оваква венчања изгледа нису превише скандализовала јавност. Што се тиче Нерона, изгледа да је јавност више била скандализована његовим сценским наступима него истополним венчањима.¹⁵

Женски истополни односи се ретко помињу у римским изворима. Поједини истакнути чланови класичноримске елите изгледа нису ни веровали у постојање оваквих односа. Чувени римски песник из Августовог времена Овидије тврди да нигде у природи женска јединка не жуди за другом женском јединком и да су овакве жеље непознаница. Малобројни помени женско-женских сексуалних односа на које наилазимо долазе од мушких аутора који углавном имају

¹³ За више о класичном римском схватању мушкарца, мужевности и мушке сексуалне улоге види: Jonathan Walters, "Invading the Roman Body: Manliness and Impenetrability in Roman Thought", *Roman Sexualities*, ed. Judith P. Hallet & Marilyn B. Skinner (Princeton: Princeton University Press, 1997), 29–43; Mark Masterson, *Man to Man: Desire, Homosociality, and Authority in Late-Roman Manhood* (Columbus: The Ohio State University Press, 2014).

¹⁴ Williams, *Roman Homosexuality*, 160–181.

¹⁵ Исто, 245–252.

негативан став према оваквим делатностима.¹⁶ Попут старогрчког друштва, жене у римском друштву нису учествовале у јавном и политичком животу, ако изузмемо чланице царске породице,¹⁷ те можемо извести исти закључак – жена је већ била у униженом субмисивном положају и стога се о њеном приватном животу и евентуалном унижавању кроз истополни однос није пуно размишљало.

Када говоримо о било каквој сексуалности у класичном римском друштву, треба имати на уму да је јавно испољавање тежње за телесним задовољством од стране римских елита виђено као одраз слабости, карактеристика робова и жена. Мужевним и племенитим се сматрао живот у коме се тежи ка јавном добру, а не телесним задовољствима. О оваквим моралним схватањима римског друштва обавештава нас Сенека.¹⁸ Сексуалност, препуштање телесним задовољствима, једна је од истакнутих тема римског хумора.¹⁹ Еротску активност у класичном римском друштву треба сагледавати кроз наведена схватања да је препуштање телесним страстима вид слабости који је достојан подсмеха, па се тако ни истополни односи не могу сагледавати мимо ове свеобухватне табуизације јавног показивања сексуалности.

Прелаз из паганског у хришћанско друштво

Римско царство је у трећем веку, од 235. до 284. године, било у великој кризи која га је замало уништила. Ова криза, позната као Криза трећег века или Војна анархија, била је сачињена од разарајућих грађанских ратова, економске кризе, климатских промена, ширења разних болести и страних инвазија, те је уздрмала сваки аспект римског друштва. Упоредо са свим овим кризама долази и до захлађења јавности према истополним односима. Римски цар Филип Арабљанин

¹⁶ Amy Richlin, "Sexuality in the Roman Empire", *A Companion to the Roman Empire*, ed. David S. Potter (Hoboken: Wiley-Blackwell, 2006), 346–351.

¹⁷ King, "Women", 1623–1624.

¹⁸ Catharine Edwards, *The Politics of Immorality in ancient Rome* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 173–175.

¹⁹ Више о исмевању сексуалности у класичном римском друштву у: Amy Richlin, *The Garden of Priapus: Sexuality and Aggression in Roman Humor* (New York–Oxford: Oxford University Press, 1992), 164–209.

(244–249) је законом забранио мушку проституцију.²⁰ Током трећег века је проширена законска дефиниција скрнављења (лат. *stuprum*, израз који се користио за недолично сексуално понашање које није улазило у законску дефиницију силовања и прељубе) и на поједине истополне делатности.²¹

Ширење хришћанства након Миланског едикта 313. године и његово устоличење за званичну религију Римског царства 380. године додатно ће утицати на измену става римске јавности према истополним односима.²² У хришћанском моралном систему се истополни односи сматрају за грех. Схватање истополних односа као греха може се наћи у Библији. Што се тиче Старог завета, за ово питање су значајни прописи из Левитске књиге: „С мушкарцем не лези као са женом; гадно је“ (3Мој 18: 22) и „Ко би мушкарца облежао као жену, учинише гадну ствар обојица; да се погубе; крв њихова на њих“ (3Мој 20: 13). Што се тиче Новог завета, значајни су цитати из Павлових посланица: „Зато их предаде Бог у срамне страсти. Јер и жене њихове претворише природно употребљавање у противприродно, а исто тако и мушкарци оставивши природно употребљавање жена, распалише се жељом својом један на другога, мушкарци са мушкарцима чинећи срам, примајући на себи одговарајућу плату за своју заблуду“ (Рим 1: 26–27) и „Или не знате да неправедници неће наслиједити Царства Божијега? Не варајте се: ни блудници, ни идолопоклоници, ни прељубници, ни рукоблудници, ни мужеложници, ни лакомци, ни лопови, ни пијанице, ни опадачи, ни отимачи, неће наслиједити Царство Божије“ (1Кор 6: 9–10).

Иако је хришћанство постало званична религија Римског царства, рановизантијски период не треба посматрати као период лишен претхришћанских аспеката Римског царства. Пример њиховог опстајања јесу епиграми из VI века који жалост изражавају једним

²⁰ Мирослава Мирковић, *Историја римске државе: од Ромула, 753. године пре Христа, до смрти Константина, 337. године нове ере* (Београд: Службени гласник, 2014), 518–546; Henry Moss, *The Birth of the Middle Ages: 395–814* (London: Oxford University Press, 1963), 6–8.

²¹ John Boswell, *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century* (Chicago–London: The University of Chicago Press, 1980), 121–122.

²² Мирковић, *Историја римске државе*, 564–572; Георгије Острогорски, *Историја Византије* (Београд: Miba Books, 2017), 73–82.

еротизованим речником. Ови епиграми су очигледан продужетак античких идеја о полности.²³ Посебно је занимљив епиграм који је Павле Силентијарац, учени песник и Јустинијанов дворанин, посветио извесном младићу Леонтију. Павле је срочио један хомоеротски текст за младићев гроб, говорећи о њему као о дечаку кога оплакују многи мушкарци. Сама реч дечак (грч. κοῦρος) у епиграмској традицији носи еротску конотацију онога ко је у педерастичком односу ученик и пасивни љубавник.²⁴ Дакле, хомоеротика у уметничком стваралаштву је опстајала кроз рановизантијски период упркос хришћанској осуди истополних односа и упркос законским одредбама рановизантијских владара које су криминализовале истополне односе. О тим одредбама говорићемо у наредном делу овог рада.

Истополни односи у рановизантијском државном и црквеном законодавству

Цар Теодосије I Велики (379–395), који је 380. године никејско хришћанство прогласио за једину званичну религију Римског царства, доноси пропис да се мушкарци који као жене учествују у сексуалном односу са другим мушкарцима јавно спале на ломачи.²⁵ Пропис цара Теодосија I о спаљивању мушкараца који учествују у истополним односима у улози жене понавља и његов унук цар Теодосије II (408–450) у свом Законику из 438. године. Међутим, немамо сведочанства да је ова казна примењивана у пракси. И кад је облик погубљења касније промењен у обезглављење, смртна казна у византијском друштву остаје више претња него реалност. У пракси су они мушкарци који су били ухваћени да упражњавају сексуалне односе са другим мушкарцима бивали мучени или натерани да плате високе новчане казне. Иако казна спаљивањем на ломачи у пракси није примењивана, чињеница да је баш оваква казна одабрана доста говори о

²³ За више о овим епиграмима: Steven D. Smith, *Greek Epigram and Byzantine Culture: Gender, Desire, and Denial in the Age of Justinian* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).

²⁴ Steven D. Smith, "Elegy of an *erōmenos*: Paul Silentiarios, Queer Desire, and Funerary Epigram", *Issues in Ethnology and Anthropology*, Vol. 17 (4/2022): 1151–1160.

²⁵ Timothy E. Gregory, Anthony Cutler, "Theodosius I", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan (New York – Oxford: Oxford University Press, 1991), 2050–2051.

схватањима истополних односа у рановизантијском друштву.²⁶ Сем пасивних учесника мушког истополног односа, спаљивање на ломачи је према рановизантијским законима предвиђено за заверенике против цара, прељубнике, тешке убице, оне који скрнавe храмове и оне који се баве магијом. Мотив који спаја ове преступе јесте издаја: издаја државе, издаја супружника, издаја Бога и – у случају пасивних учесника мушког истополног односа – издаја мушке родне улоге.²⁷

Прописе о истополним односима доноси и цар Јустинијан I Велики (527–565). У новелама бр. 77 и 141 из 542. и 559. године Јустинијан I осуђује истополне односе између мушкараца. Ове новеле он издаје након великих земљотреса који су погодили Цариград, тумачећи земљотресе као Божију казну за неморал. Земљотрес из 557. је био посебно разоран. Битна последица овог земљотреса увидела се тек следеће године – купола Свете Софије се срушила 558. године. Након земљотреса и пада куполе, уследила је новела бр. 141, у којој се оним мушкарцима који не пријаве истополне односе патријарху и не покају се прети болним казнама. О природи ових казни нас обавештава Прокопије из Цезареје: мушкарци који су практиковали истополне односе били су кастрирани и у процесiji спроведени кроз Цариград. Занимљиво је да једине особе за које по имену знамо да су тада кажњене јесу неки од ондашњих истакнутих епископа. Ово нас упућује на помисао да су прописи можда имали и политичку позадину – њима је Јустинијан I можда таргетирао своје непријатеље у епископату.²⁸

Примећујемо да се у овим законима не помињу жене које ступају у истополне односе, већ само мушкарци. Жене су у византијском друштву, слично ранијем паганском грчко-римском друштву, имале подређени и маргинални положај. Ако изузмемо царице и припаднице највиших слојева, жене су биле другоразредни учесници јавног

²⁶ Stephen Morris, "The Gay Male as Byzantine Monster: Civil Legislation and Punishment for Same-Sex Behaviour", *The Horrid Looking Glass: Reflections on Monstrosity*, ed Paul L. Yoder and Peter Mario Kreuter (Oxford: Brill, 2011), 126–127.

²⁷ Исто, 127–130.

²⁸ David J. D. Miller, Peter Sarris, *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation* (New York – Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 539–540, 929–931; Michael Brinkschröde, "Christian Homophobia: Four Theological Discourses", *Combating Homophobia: Experiences and Analyses Pertinent to Education*, ed. Michael Groneberg & Christian Funke (Münster: LIT Verlag, 2011), 166.

живота Византије. Њихов јавни живот се ограничавао на испуњавање богослужбених дужности верника, присуство светковинама и посеђивање јавних купатила, а на политичку делатност жена се неретко гледало са негодовањем.²⁹ Из средњовековних законика православних словенских држава, који за корен свакако имају византијске узоре, сазнајемо да је сексуални однос између две жене био категоризован као врста мастурбације. Већи је преступ за жену био да преузме мушку доминантну улогу у сексуалном односу са мушкарцем него да буде са другом женом.³⁰

Поред државног законодавства, битну улогу у рановизантијском друштву играло је и црквено законодавство, односно канонско предање. Канони Цркве су у раној Византији сматрани једнако обавезујућим као и државни закони,³¹ што видимо и из тога да су цареви често спроводили црквене одлуке. Ранохришћански спис *Дидаскалија* (IV век) не помиње непосредно истополне односе, али наглашава да је нужно одржавати разлику у изгледу родова тако што ће одрасли мушкарци носити браде и неће се улепшавати. Пуштање дуге косе и бријање браде од стране мушкараца су у *Дидаскалији* повезани са пошудом. У IV веку је настао и спис *Апостолске установе* који непосредније говори о истополним односима. У овом спису се забрањује „грех Содоме“, који је окарактерисан као противприродан. Под „грехом Содоме“ *Апостолске установе* подразумевају истополне односе између одраслих мушкараца и младића. Ова два списка – *Дидаскалија* и *Апостолске установе* – сматрани су за правила која су саставили сами апостоли, те су стога имали велики ауторитет у раној Цркви.³²

О самим истополним односима је у рановизантијском периоду конкретније црквене прописе донео цариградски патријарх Јован IV

²⁹ За више о положају жена у раној Византији види: Marina Nasaina, “Woman’s Position in Byzantine Society”, *Open Journal for Studies in History* (1/2018):, 29–38; Larisa Orlov Vilimonović, “Byzantine Feminisms in the Age of Justinian”, *Идентитети: Зборник на трудови од Седмиот меѓународен симпозиум „Денови на Јустинијан I“*, уред. Митко Б. Панов (Скопје: Институт за национална историја, 2020), 91–120.

³⁰ Eve Levin, *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs: 900–1700* (Ithaca–London: Cornell University Press, 1989), 203–204.

³¹ Stephen Morris, “When Brothers Dwell in Unity”: *Byzantine Christianity and Homosexuality* (Jefferson: McFarland & Company, 2016), 81.

³² Исто, 71–72.

Посник (582–595). Њему се приписују најмање две збирке канона и пенитенцијалних правила које је рана Црква држала за ауторитет. Јован Посник одређује да су код интеркуралног односа (однос где не долази до пенетрације, већ до трљања полног органа између бутина) између два мушкарца обојица криви за дуплу мастурбацију, те им се прописује казна од 80 дана сухоједења и 100 прострација (клањања) по дану. За пенетративни анални однос између мушкараца Јован Посник прописује казну од три године сухоједења и 200 дневних прострација.³³ Видимо да је црквено законодавство знатно блаже од државног законодавства по питању истополних односа.

Видели смо да је државно законодавство ране Византије истополне односе између мушкараца сматрало за издају мушке родне улоге, док о истополним односима између жена није придавало превише значаја. Са друге стране, рана Црква је истополне односе између жена такође дефинисала као издају родне улоге. О томе нам, на пример, говори ранохришћански писац Тертулијан (око 160–220). Он жене које имају истополне односе ставља у исту раван са проституткама, кастратима и другим „издајницима“ друштвеног поретка.³⁴ Схватање истополних односа као издаје родне је стога у рановизантијском друштву било једнако актуелно и када су у питању мушкарци и када су у питању жене. Наравно, с обзиром на женску другоразредну улогу у јавном животу, можемо претпоставити да женска издаја родне улоге није носила исту тежину као мушка.

Рановизантијске верске аскетске елите и истополни односи

Када говоримо о било каквој сексуалности у рановизантијском периоду, треба имати на уму велике идентитетске промене које су се одиграле у Цркви крајем IV и почетком V века. У периоду прогона велики део хришћанског идентитета представљало је мучеништво и другост у односу на бројније пагане. Но, у IV веку је хришћанство постало званична религија Римског царства. Христијанизацијом

³³ Исто, 80.

³⁴ Bernadette J. Brooten, *Love Between Women: Early Christian Responses to Female Homoeroticism* (Chicago–London: The University of Chicago Press, 1996), 314–315.

римског друштва нестаје другост хришћана и бледи идеал мучеништва. Нестанком мучеништва које је сједињивало хришћане у истом есхатолошком тријумфу и одсуством контраста хришћана и пагана (иако су пагани у Римском царству и даље постојали још неко време) рађа се нови контраст – али између хришћана и других хришћана. Јавља се раздор између малобројне аскетске духовне елите и бројнијег брачног стада. Некадашњи пиједестал мучеништва преузима девственост.³⁵

Постављање девствености за хришћански идеал довело је до фаворизовања монаштва, које је настало у IV веку и за један од главних завета поставило управо девственост, односно целибат. Монаштво је најпре било лаички покрет, али је убрзо клерикализовано.³⁶ У једној новели цара Јустинијана I се очигледно фаворизују девственници и монаси за епископски положај – каже се да епископ мора бити у целибату, да нема деце и ако има жену не смеју имати сексуалне односе.³⁷ Дванаести канон Петошестог сабора (Цариград, 691/92) заповеда да епископи престану живети заједно са својим женама након хиротоније. У канону се истиче да су оци сабора чули да „у Африци и Либији и другим местима“ постоје жењени епископи, што значи да је до овог времена (крај VII века) у срцу Византије завладао обичај да се за епископе постављају само нежењени мушкарци, те је жењени епископ нека занимљивост из далеких крајева. Четрдесет осми канон истог сабора заповеда да се жена изабраног за епископа растане од свог мужа и да након његове хиротоније оде у манастир.³⁸ Оваквим канонима су монаси добили значајну предност као кандидати за епископски положај. Епископат Источне Цркве је временом потпуно помонашен, развила се традиција да се за епископе бирају само монаси.³⁹

Рановизантијска Црква, дакле, за сексуални идеал поставља подвиг уздржања од полних односа ради моралне чистоће и блискости

³⁵ Willemien Otten, "Augustine on Marriage, Monasticism, and the Community of the Church", *Theological Studies* Vol. 59 (1998): 394–395.

³⁶ Marek Derwich, "Monk-Bishops", *Encyclopedia of Monasticism*, vol II, ed. William M. Johnston (Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 2000), 878–879.

³⁷ Miller, Sarris, *The Novels of Justinian*, 97–109.

³⁸ Атанасије Јевтић, *Свештени канони Цркве* (Београд: Православни богословски факултет, 2006), 145–146, 168.

³⁹ Derwich, "Monk-Bishops", 878–879.

Богу. Рановизантијске верске елите су и на мушко-женске сексуалне односе у оквиру легитимних признатих бракова гледале као на последицу палости човека, на антитезу животу у Еденском врту и грешни животињски начин размножавања који је падом постао нужност.⁴⁰ Чак су и еротски снови од стране рановизантијских монашких отаца сматрани за одраз моралне слабости.⁴¹ Истополни односи су за људе оваквих схватања били корак даље: особе које се упуштају у сексуалне односе са особама истог пола су виђене као робови својих најнижих животињских нагона. Према рановизантијским схватањима, демони кроз истополне односе заробљавају човека у телесност и доводе га скоро у подљудско стање, одвајајући га од духовног и од спасења.⁴²

Иако су истополни односи сматрани за велики грех, ово не значи да се монаси нису суочавали са хомоеротским нагонима. Зборник светачких житија из VI века који је саставио Кирило Скитопољски открива да је постојала бојазан од истополних односа између одраслих мушкараца и младића у монашким насеобинама Палестине. Кирило преноси заповест палестинског монашког оца Евтимија да не пуштају најмлађе међу браћом близу његове келије због изазовности „женственог“ лица. Жудња старијих мушкараца према голобрадим адолесцентима прати један од стандардних модела сексуалности у Антици и раном Средњем веку.⁴³ Такође постоје сведочанства о искушењима истополних односа међу монахињама: египатски подвижник Шенуда са размеђе IV и V века поред мушке говори и о женској педерастичкој где монахиње чезну за телима младих девојака, а његов савременик Августин Хипонски упозорава монахиње да њихова љубав мора бити духовна, а не телесна.⁴⁴

Схватање истополних односа и хомоеротике међу рановизантијским монахињама се додатно компликује оновременим задатком

⁴⁰ Levin, *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs*, 36–37.

⁴¹ Више о односу рановизантијског монаштва према еротским сновима у: Inbar Graiver, “The Dangers of Purity: Monastic Reactions to Erotic Dreams”, *Dreams, Memory and Imagination in Byzantium*, ed. Bronwen Neil and Eva Anagnostou-Laoutides (Leiden–Boston: Brill, 2018), 17–34.

⁴² Morris, “The Gay Male as Byzantine Monster”, 133–134.

⁴³ Derek Krueger, “Between Monks: Tales of Monastic Companionship in Early Byzantium”, *Journal of the History of Sexuality*, Vol. 20, No. 1 (2011): 50–51.

⁴⁴ Brooten, *Love Between Women*, 348–350.

који им је Црква постављала да превазиђу свој род и „уздигну“ се у мушкарце. Св. Григорије Ниски, велики рановизантијски богослов IV века, истицао је да и жене и мушкарци морају имати „мужевну“ врлину. Сличне ставове примећујемо и код његовог савременика Св. Григорија Богослова, који је говорио да жена мора да се уздигне у мужевност како би придобила врлински живот. У житијима рановизантијских подвижника примећујемо тенденције преузимања мужевних карактеристика. Извор ове потребе истицања мужевности код монахиња можда треба тражити у античким схватањима да је жена инфериорна у односу на мушкарца и да постаје пуно људско биће тек кад се изједначи са мушкарцима.⁴⁵ Монахиње су у Византији изгледа посматране као нека врста трећег рода, слично као евнуси.⁴⁶ И у каснијем периоду византијске црквене историје се примећују овакве тенденције. На пример, у *Минеју Василија II*, кодексу са житијима и осликаним приказима мученика насталом почетком XI века, неке од мученица су приказане лишене женствених телесних атрибута и на први поглед није најјасније да ли су у питању прикази мушкараца или жена.⁴⁷

Треба додати да хомоеротика у монашким круговима није била везивана само за негативна осећања, односно искушења. Понекад се у монашким списима налазе хомоеротски прикази којима се наглашава савршенство монаха. Тако, на пример, дело *Духовна ливада* са почетка VII века доноси причу аве Стефана о сусрету двојице голих монаха на богослужењу, представљајући њихову нагост као врхунац монашког смирења, као повратак у стање пре пада. У истом веку настаје и *Житије Симеона Јуродивог*, где наилазимо на опис сусрета двојице монаха у ком се користи брачна терминологија једног тела и

⁴⁵ Више о мужевности у византијском женском монаштву у: Lara Orlov Vilimonović, “Reading Behind the Early Christian *Queer* Experiences: Lives and Passions of Transgender Nuns”, *Narodna Umjetnost*, Vol. 58, No. 2 (2021): 105–124.

⁴⁶ Више о положају евнуха у Византији у: Ketrin M. Ringrouz, *Savršeni sluga: Evnusi u Vizantiji i društvena konstrukcija roda*, prev. Milan Vukašinović (Beograd: Evoluta, 2017); Mathew Kuefler, *The Manly Eunuch: Masculinity, Gender Ambiguity, and Christian Ideology in Late Antiquity* (Chicago–London: University of Chicago Press, 2001).

⁴⁷ Више о поменутих приказима у: Valentina Cantone, “Emotions on Stage: The ‘Manly’ Woman Martyr in the *Menologion of Basil II*”, *Emotions and Gender in Byzantine Culture*, ed. Stavroula Constantinou and Mati Meyer (Cham: Palgrave Macmillan, 2019), 141–155.

љубави.⁴⁸ Хомеротски елементи у византијској монашкој литератури су се одржали и након рановизантијског периода. На пример, Симеон Нови Богослов на размеђи X и XI века користи хомеротске описе Божије жеље према монаху.⁴⁹ Хомеротски описи ће се наћи и у световном писаном стваралаштву X века, посебно у епистографији.⁵⁰

Закључак

Примећујемо да рановизантијско друштво суштински преузима схватања пређашњег класичног грчко-римског друштва и ова схватања модификује. Класично грчко-римско друштво је у погледу истополних односа највише предрасуда гајило према мушкарцима који су у сексуалним односима са другим мушкарцима преузимали пасивну, „женску“ улогу. Мушкарци који ово чине сматрани су за немужевне, за оне који нарушавају своју родну улогу и „унижавају“ се у положај жене, те су достојни подсмеха. Рановизантијско друштво наслеђује схватање пасивних мушкараца као оних који нарушавају родну улогу, али ово нарушавање се појачава у идеју издаје која, у теорији, завређује смртну казну. У пракси смртна казна није примењивана, а црквено законодавство пружа знатно блаже казне. Што се тиче женских истополних односа, они су неприметни у рановизантијском државном законодавству, али их ранохришћански писци такође сматрају издајом родне улоге.

Рановизантијско друштво је кроз Цркву поставило девственост, уздржање од полног односа, за сексуални идеал. Постављање девствености за сексуални идеал додатно је маргинализовало истополне односе. Но, ово не значи да хомеротике није било. Из монашких извора читамо савете за спречавање истополних односа. Хомеротика се не јавља увек у негативном контексту; управо у монашким

⁴⁸ Krueger, “Between Monks”, 28–38.

⁴⁹ За више о хомеротици у делима Симеона Новог Богослова види: Derek Krueger, “Homoeerotic Spectacle and the Monastic Body in Symeon the New Theologian”, *Toward a Theology of Eros: Transfiguring Passion at the Limits of Discipline*, ed. Virginia Burrus & Catherine Keller (New York: Fordham University Press, 2006), 99–118.

⁵⁰ Више о овоме у: Mark Masterson, *Between Byzantine Men: Desire, Homosexuality, and Brotherhood in the Medieval Empire* (London–New York: Routledge, 2022), 24–66.

списима наилазимо на хомоеротику, али у служби описа монашког савршенства и односа Бога према монасима.

Библиографија

Извори:

Јевтић, Атанасије. *Свештени канони Цркве*. Београд: Православни богословски факултет, 2006.

Miller, David J. D. and Sarris Peter. *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation*. New York – Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Свето писмо Старога и Новог завјета: Библија, Стари завјет пре-
вео Ђура Даничић, Нови завјет превод Комисије Светог архијерејског
синода Српске православне цркве. Београд: Свети архијерејски синод
Српске православне цркве, 2014.

Литература:

Boswell, John. *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*. Chicago-London: The University of Chicago Press, 1980.

Brinkschröde, Michael. "Christian Homophobia: Four Theological Discourses", *Combatting Homophobia: Experiences and Analyses Pertinent to Education*, ed. Michael Groneberg & Christian Funke. Münster: LIT Verlag, 2011, 159–183.

Brooten, Bernadette J. *Love Between Women: Early Christian Responses to Female Homoeroticism*. Chicago-London: The University of Chicago Press, 1996.

Cantone, Valentina. "Emotions on Stage: The 'Manly' Woman Martyr in the *Menologion of Basil II*", *Emotions and Gender in Byzantine Culture*, ed. Stavroula Constantinou and Mati Meyer. Cham: Palgrave Macmillan, 2019, 141–155.

Clarke, William M. "Achilles and Patroclus in Love", *Hermes* 106 (3/1978): 381–396.

- Derwich, Marek. "Monk-Bishops", *Encyclopedia of Monasticism, vol II*, ed. William M. Johnston. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 2000, 878–879.
- Dover, Kenneth J. *Greek homosexuality*. Cambridge: Harvard University Press, 1989.
- Edwards, Catharine. *The Politics of Immorality in Ancient Rome*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Foucault, Michel. *The Use of Pleasure: Volume 2 of The History of Sexuality*, transl. Robert Hurley. New York: Vintage Books, 1990.
- Graiver, Inbar. "The Dangers of Purity: Monastic Reactions to Erotic Dreams", *Dreams, Memory and Imagination in Byzantium*, ed. Bronwen Neil and Eva Anagnostou-Laoutides. Leiden-Boston: Brill, 2018, 17–34.
- Gregory, Timothy E. and Cutler Anthony. "Theodosius I", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan. New York – Oxford: Oxford University Press, 1991, 2050–2051.
- Halperin, David M. "Homosexuality". *The Oxford Classical Dictionary: Third Edition*, ed. Simon Hornblower & Antony Spawforth. New York – Oxford: Oxford University Press, 1999, 720–723.
- Halperin, David M. *One Hundred Years of Homosexuality and Other Essays on Greek Love*. New York-London: Routledge, 1990.
- Hubbard, Thomas K. "Popular Perceptions of Elite Homosexuality in Classical Athens", *Arion: A Journal of Humanities and the Classics* 6 (1/1998): 48–78.
- King, Helen. "Women". *The Oxford Classical Dictionary: Third Edition*, ed. Simon Hornblower & Antony Spawforth. New York – Oxford: Oxford University Press, 1999, 1623–1624.
- Krueger, Derek. "Between Monks: Tales of Monastic Companionship in Early Byzantium", *Journal of the History of Sexuality, Vol. 20, No. 1* (2011): 28–61.
- Krueger, Derek. "Homoerotic Spectacle and the Monastic Body in Symeon the New Theologian", *Toward a Theology of Eros: Transfiguring Passion at the Limits of Discipline*, ed. Virginia Burrus & Catherine Keller. New York: Fordham University Press, 2006, 99–118.

- Kuefler, Mathew. *The Manly Eunuch: Masculinity, Gender Ambiguity, and Christian Ideology in Late Antiquity*. Chicago-London: University of Chicago Press, 2001.
- Larson, Sephanie. "Sacred Band". *The Encyclopedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall et al. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2012, 5996.
- Levin, Eve. *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs: 900-1700*. Ithaca-London: Cornell University Press, 1989.
- Masterson, Mark. *Between Byzantine Men: Desire, Homosociality, and Brotherhood in the Medieval Empire*. London-New York: Routledge, 2022.
- Masterson, Mark. *Man to Man: Desire, Homosociality, and Authority in Late-Roman Manhood*. Columbus: The Ohio State University Press, 2014.
- Мирковић, Мирослава. *Историја римске државе: од Ромула, 753. године пре Христа, до смрти Константина, 337. године нове ере*. Београд: Службени гласник, 2014.
- Morris, Stephen. "The Gay Male as Byzantine Monster: Civil Legislation and Punishment for Same-Sex Behaviour", *The Horrid Looking Glass: Reflections on Monstrosity*, ed Paul L. Yoder and Peter Mario Kreuter. Oxford: Brill, 2011, 125–137.
- Morris, Stephen. "When Brothers Dwell in Unity": *Byzantine Christianity and Homosexuality*. Jefferson: McFarland & Company, 2016.
- Moss, Henry. *The Birth of the Middle Ages: 395-814*. London: Oxford University Press, 1963.
- Nasaina, Marina. "Woman's Position in Byzantine Society", *Open Journal for Studies in History* (1/2018): 29–38.
- Orlov Vilimonović, Larisa. "Byzantine Feminisms in the Age of Justinian", *Идентитети: Зборник на трудови од Седмиот меѓународен симпозиум „Денови на Јустинијан I“*, уред. Митко Б. Панов. Скопје: Институт за национална историја, 2020, 91–120.
- Orlov Vilimonović, Larisa. "Reading Behind the Early Christian *Queer* Experiences: Lives and Passions of Transgender Nuns", *Narodna Umjetnost*, Vol. 58, No. 2 (2021): 105–124.
- Остророрски, Георгије. *Историја Византије*. Београд: Miba Books, 2017.
- Otten, Willemien. "Augustine on Marriage, Monasticism, and the Community of the Church", *Theological Studies* Vol. 59 (1998): 385–405.

- Percy, William A. *Pederasty and Pedagogy in Archaic Greece*. Urbana-Chicago: University of Illinois Press, 1996.
- Richlin, Amy. "Sexuality in the Roman Empire", *A Companion to the Roman Empire*, ed. David S. Potter. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2006, 327–353.
- Richlin, Amy. "Sexuality". *The Oxford Classical Dictionary: Third Edition*, ed. Simon Hornblower & Antony Spawforth. New York – Oxford: Oxford University Press, 1999, 1399.
- Ringrouz, Ketrin M. *Savršeni sluga: Evnusi u Vizantiji i društvena konstrukcija roda*, prev. Milan Vukašinović. Beograd: Evoluta, 2017.
- Smith, Steven D. "Elegy of an *erōmenos*: Paul Silentiarios, Queer Desire, and Funerary Epigram", *Issues in Ethnology and Anthropology*, Vol. 17 (4/2022): 1151–1166.
- Walters, Jonathan. "Invading the Roman Body: Manliness and Impenetrability in Roman Thought", *Roman Sexualities*, ed. Judith P. Hallet & Marilyn B. Skinner. Princeton: Princeton University Press, 1997, 29–43.
- Williams, Craig A. *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1999.

Nikola Ilić
Independent researcher
Kruševac, Republic of Serbia
nickilytch@protonmail.com

Same-Sex Relations in Early Byzantine Society

Early Byzantine society's attitudes toward sexuality and same-sex relations were mostly a carryover from Greco-Roman traditions. Adult men who participated passively in sexual relations with other men were viewed as inferior in classical Greco-Roman society. These men were additionally regarded as betraying their gender role in early Byzantine culture. Although being passive in same-sex relations was punishable by death in theory, the penalties were less harsh in reality. The Church also viewed same-sex relations between women as a betrayal of gender roles, but early Byzantine state legislation was less concerned with these relations than the Church. It is important to remember that the Church made celibacy an ideal at the close of the fourth and the start of the fifth century. Society became even more hostile of same-sex intercourse as a result of this encouragement of a life devoid of sexual interactions. Nonetheless, monastic literature that describes a link between God and monks has instances of homoerotic language.

KEYWORDS: Greece, Rome, Byzantium, Theodosius the Great, Theodosius II, Justinian the Great, same-sex relations, LGBTQ+